

III.

Z NAJNOVŠÍCH PRÁC...

POKRADNUTÉ Z KADEČOHO, Z TOHO I ONOHO¹

13.

Ako vidím filozofiu

(ukradnuté od Fritza Waismanna a od jedného z prvých cestovateľov na Mesiac)

I

Slávna a duchaplná stať môjho priateľa Friedricha Waismanna zosnulého roku 1959 má titul *Ako vidím filozofiu*.² Mnohé z tejto state obdivujem a v mnohých bodoch s ňou súhlasím, hoci môj postoj sa úplne líši od jeho postoja.

Fritz Waismann a mnohí jeho kolegovia sú presvedčení, že filozofi sú osobitý druh ľudí a že filozofiu treba pokladať za ich osobitú záležitosť. Vo svojej stati sa pokúša príkladmi doložiť osobitý charakter filozofa a osobitý charakter filozofie v porovnaní s inými akademickými disciplínami, ako je napríklad matematika alebo fyzika. Tak sa pokúša opísať záujmy a práce súčasných akademických filozofov a vysvetliť, prečo sa dá povedať, že pokračujú v tom, čo zaujalo veľkých filozofov minulosti.

II

Môj pohľad na filozofiu je odlišný. Myslím, že všetci ľudia sú filozofmi, aj keď niektorí viac ako iní. Prirodzene, súhlasím s názorom, že existuje čosi ako osobitá a exkluzívna skupina akademických filozofov, nijako sa však neprikláňam k Waismannovmu oduševneniu pre činnosť a názory týchto filozofov. Naopak, myslím, že všeličo hovorí v prospech ľudí (v mojich očiach sú aj oni čosi ako filozofi), ktorí akademickej filozofii nedôverujú. V každom prípade som rozhodným odporcom teórie, na ktorej sa zakladá skvelá Waismannova esej, aj keď ju nevyslovuje a neoveruje. Mám na mysli teóriu o existencii intelektuálnej a filozofickej *elity*.³

Prirodzene, pripúšťam, že existovalo niekoľko málo skutočne veľkých filozofov a nevelký počet takých filozofov, ktorí boli obdivuhodní, aj keď nie naozaj veľkí. Hoci to, čo vytvorili, má význam pre akademicкую filozofiu, predsa len filozofia nie je ich dielom v tom zmysle, v akom je maliarstvo dielom veľkých maliarov alebo hudba dielom veľkých skladateľov. A navyše veľká filozofia, ako napríklad filozofia gréckych predsokratikov, anticipovala takmer celú akademickú a profesionálnu filozofiu.

III

Podľa môjho názoru má profesionálna filozofia na svedomí kadečo. Naliehavo potrebná je „apológia pro vita sua“, obhajoba jej existencie. Dokonca si myslím, že fakt, že sám som filozofom z povolania, hovorí vážne v môj neprospech: pociťujem to ako obžalobu. Vyhlasujem, že som vinný; ponúkam však, ako Sokrates, obhajobu.

Mám tu na mysli Platónovu *Obranu Sokratovu*, lebo toto dielo obdivujem zo všetkých filozofických diel najväčšmi. Domnievam sa, že *Obрана* je historicky pravá: že vcelku podáva vernú správu o tom, čo Sok-

rates povedal pred aténskym súdnym dvorom. Obdivujem ju. Tu prehovoril muž skromne, so sebaíroniou a bez strachu. A jeho obhajoba je veľmi jednoduchá. Zdôrazňuje, že si uvedomuje svoje intelektuálne hranice; že nie je múdry, a ak, iba v tom ohľade, že vie, ako málo vie; že je sebakritický a kritický ku každému bombastickému žargónu; predovšetkým však je priateľom svojich blízkych a lojálnym občanom aténskeho štátu. To nie je len obrana Sokratova; v mojich očiach to je aj pôsobivá obrana filozofie.

IV

Aká je však obžaloba proti filozofii? Mnohí filozofi, a medzi nimi aj niektorí z najväčších, majú na svedomí všeličo závažné. Spomedzi najväčších spomeniem štyroch: Platóna, Huma, Spinozu a Kanta.

Platón, najväčší, najhlbší a najgeniálnejší spomedzi všetkých filozofov, chápe ľudský život spôsobom, ktorý na mňa pôsobí odpudzujúco, ba priam desivo. Pritom nebol len veľký filozof a zakladateľ najvýznamnejšej profesionálnej filozofickej školy, ale aj inšpirovaný básnik, ktorý popri iných nádherných dielach napísal *Obranu Sokratovu*.

Jeho slabosťou, tak ako slabosťou mnohých filozofov z povolania bolo, že celkom v protiklade k Sokratovi veril v teóriu elity. Kým Sokrates žiadal od štátnika múdrosť a tým mal na mysl, že štátnikovi by malo byť jasné, ako málo vie, žiadal Platón, aby múdry, učený filozof bol štátnikom, ba dokonca absolútnym vládcom. (Od Platónových čias je veľikášstvo najrozšírenejšou chorobou filozofov z povolania.) V desiatej knihe *Zákonov* zavádza dokonca inštitúciu, ktorá sa stala predobrazom inkvizície a koncentračných táborov. A odporúča tam koncentračné tábory so samoväzbou ako prostriedok na vyličenie inak zmýšľajúcich – čiže disidentov.

David Hume, ktorý nebol filozofom z povolania a popri Sokratovi zda najúprimnejší a najvyrovnannejší spomedzi veľkých filozofov, pričom skromný a racionálny človek, vcelku bez vášní, sa nešťastnou a pomýlenou psychologickou teóriou (a teóriou poznania, ktorá ho učila nedôverovať vlastným, veľmi pozoruhodným rozumovým schopnostiam) dal zvieť k tomu, aby zastával nasledujúcu desivú teóriu, ktorá si získala mnohých prívržencov.

„Rozum je otrokom vášní; a má ním byť a zostať. Nikdy si nemôže nárokovať na inú úlohu ako na službu a poslušnosť vášniam.“⁴⁴

Som bez všetkého ochotný pripustiť, že bez vášne sa ešte nikdy nič veľké nedosiahlo; verím však v pravý opak Humovho tvrdenia. Podľa môjho názoru jedinou nádejou ľudstva je krotenie vášní pomocou veľmi ohraničenej rozumnosti, akej sme schopní my, nerozumní ľudia.

Spinoza, svätec medzi veľkými filozofmi a takisto ako Sokrates a Hume nie filozof z povolania, hlásal takmer presný opak toho, čo Hume, ale spôsobom, ktorý nepokladám len za nesprávny, ale aj za eticky neprijateľný. Bol, takisto ako Hume, determinista. Neveril v slobodnú vôľu človeka a intuíciu slobodnej vôle pokladal za klam. A hlásal, že ľudská sloboda môže spočívať len v jasnom, zreteľnom a primeranom chápaní neodvratných, donucovacích príčin nášho konania:

„Afekt (to znamená teda istá vášeň) prestáva byť vášňou, len čo si o nej vytvoríme jasnú a zreteľnú predstavu.“⁴⁵

Pokiaľ je niečo vášňou, zostávame podľa Spinozu v jej osídlach a sme neslobodní; len čo si o tom nadobudneme jasnú a zreteľnú predstavu, sme tým síce ešte vždy determinovaní, ale urobili sme z toho časť nášho rozumu. A Spinoza hlása, že jedine to je sloboda.

Toto učenie pokladám za neudržateľnú a nebezpečnú formu racionalizmu, hoci sám som čosi ako racionalista. Po prvé, neverím v determinizmus a neverím ani v to, že by Spinoza alebo ktokoľvek iný bol pri-niesol vážne argumenty v prospech determinizmu alebo argumenty, ktoré by determinizmus boli zladili s ľudskou slobodou (a tak so všedným rozumom). Mne sa Spinozov determinizmus zdá byť typickým nedorozumením filozofa, hoci je, prirodzene, pravda, že *veľa* z toho, čo robíme (*ale nie všetko*), je determinované a dokonca predpovedateľné. Po druhé, môže byť síce pravda, že výbuch citov, čo Spinoza nazýva „vášňou“, nás robí neslobodnými, predsa podľa jeho vyššie citovanej formulácie, len dovedy nenesieme zodpovednosť za naše konanie, dokedy sme si nemohli vytvoriť jasnú, zreteľnú a primeranú racionálnu predstavu o motívoch nášho konania. Ja naproti tomu tvrdím, že to nikdy nemôžeme; a hoci, ako sa nazdávam (a ako to určite myslel aj Spinoza), je mimoriadne dôležitým cieľom, aby sme sa v našom konaní, ako aj v styku s našimi blízkymi riadili rozumom, predsa to nie je cieľ, o ktorom by hocikto hocikedy mohol tvrdiť, že ho dosiahol.

Kant, jeden z mála obdivuhodných, mimoriadne originálnych mysliteľov medzi filozofmi z povolania, sa pokúsil riešiť Humov problém otroctva rozumu a Spinozovho determinizmus, ale obidva pokusy stroskotali.

Toto sú teda niektorí z najväčších filozofov; filozofi, ktorých si nesmierne vážim. Teraz bude asi pochopiteľné, prečo si myslím, že filozofia potrebuje obranu.

V

Nikdy som nebol členom Viedenského krúžku logických pozitivistov, tak ako moji priatelia Fritz Waismann, Herbert Feigl a Viktor Kraft, aj keď ma Otto Neurath nazval „oficiálnou opozíciou“. Nikdy ma nepozývali na schôdze krúžku azda preto, že som bol dosť známym odporcom pozitivizmu. (Pozvanie by som bol prijal s radosťou nielen preto, lebo niektorí členovia krúžku mi boli priateľmi, ale aj preto, lebo som si niektorých iných členov hlboko vážil.) Pod vplyvom práce Ludwiga Wittgensteina *Tractatus logico-philosophicus* sa Viedenský krúžok nestal iba antimetafyzickým, ale aj antifilozofickým.

Moritz Schlick, vedúci krúžku,⁶ to vyjadril svojím prorockom, že filozofia zanedlho zmizne, lebo nikdy nehovorí zmysluplne, ale vždy sa vyjadruje len „slovami zbavenými významu“, a zmizne preto, lebo filozofi zistia, že „diváci“ tu už nie sú, ale sa „postupne vykradli von“.

Waismann bol dlhé roky rovnakej mienky ako Wittgenstein a Schlick. Myslím, že jeho oduševnenie pre filozofiu je oduševnením človeka, ktorý sa obrátil na inú vieru.

Vždy som proti Viedenskému krúžku obhajoval filozofiu a dokonca aj metafyziku, hoci som musel pripustiť, že filozofi neboli práve úspešní. Myslím si totiž, že mnohí ľudia, medzi nimi ja sám, majú opravdivé filozofické problémy; problémy rozdielnej vážnosti a obtiažosti. A verím, že niektoré z týchto problémov by sa dali vyriešiť.

Podľa môjho názoru je existencia naliehavých a vážnych filozofických problémov a nevyhnutnosť kriticky ich rozoberať skutočne jediným ospravedlnením pre to, čo možno nazvať akademickou a či profesionálnou filozofiou.

Wittgenstein a Viedenský krúžok popierali existenciu vážnych filozofických problémov. Na konci *Traktátu* píše, že problémy filozofie,

vrátane problémov *Traktátu* samého, sú zdanlivé problémy, ktoré vznikajú tým, že sa vlastným slovám nepridáva nijaký zmysel. Podnetom pre túto teóriu mohlo byť Russellovo riešenie logických paradoxov ako zdanlivých viet; ako viet, ktoré nie sú ani pravdivé, ani nepravdivé, ale nezmyselné. Tento názor viedol k modernej filozofickej technike odbaviť nepohodlné vety a problémy ako „nezmyselné“. Wittgenstein popieral, že by existovali opravdivé problémy alebo opravdivé hádanky („riddles“); a neskôr hovoril zväčša o „puzzles“, teda o rozpakoch, o nedorozumeniach, ktoré vraj vznikajú filozofickým zneužívaním jazyka. K tomu môžeme povedať iba toľko, že by som nijako nemohol ospravedlniť svoju existenciu ako filozofa, keby som nemal vážne filozofické problémy a nijakú nádej vyriešiť ich: a potom by podľa mojej mienky nebolo ani ospravedlnenia pre existenciu filozofie vôbec.

VI

Teraz by som chcel zostaviť súpis deviatich spôsobov, ako chápať filozofiu, a činnosti, ktoré sa často pokladajú za charakteristické pre filozofiu, ale podľa môjho názoru sú neuspokojivé. Pre tento odsek by som chcel zvoliť titul: *Ako nevidím filozofiu*.

Po prvé: Úlohou filozofie nie je vyriešenie nedorozumení, hoci takéto riešenia môžu byť niekedy nevyhnutnými prípravnými prácami.

Po druhé: Filozofiu nepokladám za galériu umeleckých diel, prekvapujúcich a originálnych obrazov sveta, alebo múdrych a nezvyčajných opisov sveta. Myslím, že veľmi krivdíme veľkým filozofom, ak filozofiu chápeme týmto spôsobom.

Veľkí filozofi nesledujú čisto estetické ciele. Nechcú byť strojmi dômyselných systémov. Boli predovšetkým hľadačmi pravdy, takisto ako veľkí vedci. Hľadali riešenia opravdivých problémov. Dejiny veľkých filozofií pokladám podstatne za časť dejín hľadania pravdy a odmietam čisto estetické posudzovanie, hoci pripúšťam, že krásu má vo filozofii, ako aj vo vede, veľký význam.

Veľmi sa zastávam intelektuálnej odvahy. Nemôžeme byť intelektuálnymi zbabelcami a hľadačmi pravdy zároveň. Kto hľadá pravdu, musí sa odvážiť byť múdry: *Sapere aude!* Musí sa odvážiť byť v oblasti myslenia revolucionárom.

Po tretie: Dejiny filozofických systémov nepokladám za dejiny intelektuálnych stavebných diel, na ktorých sa preskúšajú všetky možné idey a v ktorých sa pravda zjaví ako vedľajší produkt. Myslím, že krivdíme naozaj veľkým filozofovi minulosti, ak čo len na okamih zapochybujeme, že každý z nich by sa bol vzdal svojho systému, keby bol býval presvedčený, že je azda brilantný, ale ani len o krok sa nepriblížil k pravde. (To je, mimochodom, dôvod, prečo Fichteho alebo Hegela nepokladám za veľkých filozofov; nedôverujem ich láske k pravde.)

Po štvrté: Filozofiu nepokladám za pokus analyzovať alebo „explikovať“ pojmy, slová alebo jazyky.

Pojmy alebo slová sú len nástroje na formulácie výpovedí, domniepok alebo teórií. Pojmy alebo slová ako také nemôžu byť ani pravdivé, ani nepravdivé. Slúžia len opisujúcemu alebo zdôvodňujúcemu ľudskému jazyku. Naším cieľom by nemala byť analýza významov, ale hľadanie zaujímavých významných pravd; to znamená, pravdivých teórií.

Po piate: Filozofiu nepokladám za prostriedok demonštrácie, akí sme len múdri.

Po šieste: Filozofiu nepokladám za intelektuálnu terapiu (ako Wittgenstein), za činnosť, ktorou možno ľudí oslobodiť z ich filozofických zmliek. Podľa mojej mienky Wittgenstein – vo svojom neskoršom diele – neukázal muče cestu z fľaše von (ako dúfal). Pokladám skôr muču, ktorá sa z fľaše nevie vymaniť, za výstižný autoportrét Wittgensteinov. (Wittgenstein bol zrejme wittgensteinovským prípadom, tak ako Freud freudovským prípadom a Adler adlerovským prípadom.)

Po siedne: Vo filozofii nevidím úsilie vyjadrovať sa precíznejšie alebo exaktnejšie. Precíznosť a exaktnosť nie sú intelektuálne hodnoty osebe a nikdy by sme sa nemali pokúšať byť precíznejší a exaktnejší, než si to daný problém vyžaduje.

Po ôsme: Preto nepokladám filozofiu za úsilie poskytnúť základy alebo pojmový rámec na riešenie problémov, ktoré by sa mohli vyskytnúť v bližšej alebo vzdialenejšej budúcnosti. Takto postupoval John Locke; chcel napísať rozpravu o etike a pokladal za potrebné urobiť pojmové prípravné práce. Jeho *Rozprava* sa skladá z týchto prípravných prác; a anglická filozofia, okrem niekoľko málo výnimiek – azda niektorých Lockových a Humových politických rozpráv –, odvtedy uviazla v týchto prípravných prácach.

Po deviate: Filozofiu nechápem ani ako výraz ducha doby. Je to hegelovská idea, ktorá pred kritikou neobstojí. Isteže, vo filozofii existujú módy, tak ako aj vo vede. Kto však vážne hľadá pravdu, nebude nasledovať módy, naopak, módam bude nielen nedôverovať, ale bude proti nim bojovať.

VII

Všetci ľudia sú filozofi. Aj keď si neuvedomujú, že majú filozofické problémy, rozhodne majú filozofické predsudky. Väčšina z toho sú teórie, ktoré prijímajú ako samozrejmé: prevzali ich zo svojho duchovného prostredia alebo z tradície.

Keďže len málo takýchto teórií si uvedomujeme celkom, sú predsudkami v tom zmysle, že sa obhajujú bez kritického skúmania, hoci môžu mať veľký význam pre praktické konanie a pre celý život ľudí.

Nevyhnutnosť kriticky preskúmať a preskúšať tieto veľmi rozšírené a vplyvné teórie je obhajobou existencie profesionálnej a či akademickej filozofie.

Takéto teórie sú východiskami celej vedy a celej filozofie. Sú to *neisté* východiská. Každá filozofia musí začať neistými a často zhubnými názormi nekritického všedného rozumu. Cieľom je osvietený, kritický všedný rozum, dosiahnutie stanoviska, ktoré je pravde bližšie a na ľudský život má menej nedobrý vplyv.

VIII

Chcel by som tu uviesť niekoľko príkladov rozšírených a nebezpečných filozofických predsudkov.

Existuje veľmi vplyvné filozofické chápanie života, ktoré tvrdí, že niekto musí byť zodpovedný za to, keď sa v tomto svete deje niečo zlé (alebo niečo mimoriadne nežiadúce). Ktosi to musel urobiť, a to úmyselne. Toto chápanie je veľmi staré. U Homéra bola zodpovedná žiarlivosť a hnev bohov za väčšinu strašných udalostí, ktoré sa strhli na bojisku pred Trójou a v meste samom; a za Odysseove bludné cesty t zodpovedný Poseidon. Neskôr v kresťanskom myslení je pôvodcom zla diabol. A vo vulgárnom marxizme sprisahanie chamtivých kapitalistov zabraňuje príchodu socializmu a zriadeniu ríše nebeskej na zemi.

Teória, že vojna, chudoba a nezamestnanosť sú následkom zlých úmyslov a temných plánov, tvorí časť všedného rozumu, je však nekritická. Túto nekritickú teóriu všedného rozumu som nazval teóriou sprisahania spoločnosti. (Dalo by sa hovoriť aj o teórii sprisahania sveta vôbec: spomeňme si na Dia vrhajúceho blesky.) Táto teória je veľmi rozšírená. Ako forma hľadania obetného baránka mala za následok prenasledovanie a hrozné utrpenie.

Dôležitou črtou teórie sprisahania je, že povzbudzuje na skutočné sprisahania. Z kritickej analýzy však vyplynulo, že sprisahania sotvakeď dosiahnu svoj cieľ. Lenin, zástanca teórie sprisahania, bol sprisahancom; takisto aj Mussolini a Hitler. Ale Leninove ciele sa v Rusku neuskutočnili, takisto ako ani Mussoliniho alebo Hitlerove ciele v Taliansku či Nemecku.

Všetci sa stali sprisahancami, lebo nekriticky verili v teóriu sprisahania spoločnosti.

Je skromným, ale azda nie celkom bezvýznamným príspevkom k filozofii upozorňovať na chyby teórie sprisahania spoločnosti. Tento príspevok vedie navyše k odkrytiu veľkého významu neúmyselných následkov ľudského konania pre spoločnosť, ako aj k podnetu vidieť úlohu teoretických sociálnych vied vo vysvetľovaní sociálnych javov ako neúmyselných následkov nášho konania.

Všimnime si problém vojny. Dokonca kritický filozof formátu Bertranda Russella veril, že vojny treba vysvetľovať psychologickými motívami – ľudskou agresivitou. Nepopieram existenciu agresivity, som však prekvapený, že si Russell nevšimol, že väčšina vojen v moderných časoch vypukla oveľa skôr zo strachu pred agresiou ako z agresivity samej. Boli to alebo ideologické vojny zo strachu pred sprisaháním, alebo vojny, ktoré nikto nechcel; ktoré v určitej situácii jednoducho vypukli skôr ako výsledok strachu. Príkladom pre to je obojstranný strach pred agresiou, ktorý vedie k pretekom v zbrojení a potom k vojne; azda k preventívnej vojne, ktorú Russell, odporca vojny a agresie, istý čas odporúčal, lebo sa (právom) obával, že Rusko bude mať zanedlho vodíkovú bombu. (Nikto na Západe nechcel bombu; strach, že by ju Hitler mohol mať prvý, viedol k jej konštrukcii.)

Iným príkladom filozofických predsudkov je predsudok, že názory človeka sú vždy určované jeho záujmami. Túto teóriu (ktorá by sa dala

diagnostikovať ako úpadková forma Humovho učenia, že rozum je a mal by byť otrokom vášní) spravidla nikto neuplatňuje na seba samom (robí to Hume, ktorý vzhľadom na náš rozum hlásal skromnosť a skepsu, aj vo vzťahu k vlastnému rozumu); naopak, táto teória sa zvyčajne uplatňuje len na iných, predovšetkým na tých, ktorých názory neprijímame. To nám však bráni trpezlivo si vypočuť a brať vážne nové názory, lebo keď ich predsa môžeme oddiskutovať „záujmami“ tých iných.

Tým sa však znemožňuje racionálna diskusia. Naša prirodzená túžba vedieť, náš záujem na pravde o veciach zakrpatieva. Namiesto dôležitej otázky: „Kde sa v tejto veci skrýva pravda?“, nanucuje sa iná, oveľa menej dôležitá otázka: „Čo je tvoj záujem, aké motívy ovplyvňujú tvoju mienku?“ To nám bráni učiť sa od tých, ktorých názor sa líši od nášho. Nadnárodná jednota ľudského rozumu sa zničí, práve tá jednota, ktorá sa zakladá na našej spoločnej racionalite.

Podobný filozofický predsudok predstavuje dnes mimoriadne vplyvná téza, že racionálna diskusia je možná len medzi tými, ktorí sa zhodujú v zásadných otázkach. Toto zhubné učenie vyhlasuje, že racionálna alebo kritická diskusia o základoch nie je možná. Vedie k rovnako nežiadúcim a nihilistickým dôsledkom ako teórie, ktoré sme rozobrali predtým.⁷ Podobné teórie zastávajú mnohí. Ich kritika patrí k tým úlohám filozofie, ktoré predstavujú jednu z hlavných oblastí mnohých profesionálnych filozofov: oblasť teórie poznania.

IX

Problémy teórie poznania tvoria, podľa môjho názoru, jadro filozofie, a to nekritickej populárnej filozofie všedného rozumu takisto ako aj akademickej filozofie. Sú dokonca rozhodujúce pre teóriu etiky (čo nám nedávno pripomenul Jacques Monod).⁸

Jednoducho vyjadrené, hlavný problém filozofie tu a aj v iných oblastiach spočíva v konflikte medzi „noetickým optimizmom“ a „noetickým pesimizmom“. Sme schopní dospieť k poznaniu? Čo môžeme vedieť? Kým noetický optimista verí v možnosť ľudského poznania, pesimista sa nazdáva, že skutočné poznanie presahuje ľudské schopnosti.

Som obdivovateľom všedného rozumu, ale nie celého; tvrdím, že tento rozum tvorí pre nás jediné možné východisko. Nemali by sme sa

však pokúšať zriadiť na ňom stavbu istého vedenia. Naopak, mali by sme ho kritizovať a tým zlepšovať. Z tohto hľadiska som v zmysle všedného rozumu realista; verím v realitu matérie (ktorú pokladám za príklad toho, čo sa mieni slovom „skutočný“). Preto by som sa mohol nazývať „materialistom“, keby tento výraz neoznačoval aj vyznanie viery, ktoré matériu a) chápe ako zásadne ďalej nevysvetliteľnú a b) popiera realitu nemateriálnych silových polí a, prirodzene, aj c) popiera realitu ducha a či vedomia a vôbec realitu všetkého, čo nie je materiálne. Súhlasím s každodenným všedným rozumom v predpoklade, že existuje tak matéria („svet 1“) ako aj duch („svet 2“) a predpokladám, že existujú aj iné veci, predovšetkým *produkty ľudského ducha*, ku ktorým patria naše vedecké náčrty, teórie a problémy („svet 3“). Inými slovami, som pluralista. Som celkom ochotný túto pozíciu kritizovať a pripustiť, aby sa nahradila inou; ale všetky kritické protiargumenty, ktoré poznám, sú podľa mojej mienky neplatné. (Mimochodom, tu opísaný pluralizmus pokladám za potrebný aj pre etiku.⁹)

Všetky argumenty, ktoré sa doteraz uviedli proti pluralistickému realizmu, sa koniec koncov zakladajú na nekritickom prijímaní teórie poznania všedného rozumu. Ale túto teóriu poznania pokladám za jeho najväčšiu slabinu.

Teória poznania všedného rozumu je krajne optimistická potiaľ, pokiaľ celkom všeobecne stotožňuje *vedenie s istým vedením*; tvrdí, že všetko, čo sa zakladá na domnienkach, na hypotézach, nie je skutočným „vedením“. Tento argument odmietam ako čisto verbálny. Ochotne pripúšťam, že výraz „vedenie“ má vo všetkých mne známych jazykoch vedľajší význam vyjadrujúci istotu. Ale veda je hypotetická. A program všedného rozumu začínať tým, čo je najistejšie alebo čo sa zdá fundamentálne (základné vedenie, vedenie vyplývajúce z pozorovania) a na tejto istej základni zriadiť potom budovu istého vedenia, tento naivný program všedného rozumu a pozitivizmu neobstojí pred kritikou.

Vedie, mimochodom, k dvom spôsobom filozofického chápania skutočnosti, ktoré obidve protirečia všednému rozumu a vzájomne sú v priamom protiklade.

Po prvé: k nematerializmu (Berkeley, Hume, Mach).

Po druhé: k behavioristickému materializmu (Watson, Skinner).

Prvý popiera realitu hmoty, pretože jediný bezpečný a istý základ nášho poznania spočíva v skúsenostiach našich vlastných vnemov; a vnemy sú vždy nemateriálne.

Druhý, behavioristický materializmus popiera existenciu ducha (a tým existenciu ľudskej slobody), lebo všetko, čo by sme mohli pozorovať, je vonkajšie ľudské správanie, ktoré v každom ohľade zodpovedá správaniu zvierat (okrem jednej veľkej a významnej oblasti „verbálneho správania“).

Tieto dve teórie sa opierajú o neudržateľnú teóriu poznania všedného rozumu, ktorá vedie k tradičnej, ale neplatnej kritike skutočnosti všedného rozumu. Obidve teórie sú eticky nie neutrálne: sú nebezpečné. Ak chcem utešiť plačúce dieťa, nechcem ukončiť vnemy, ktoré sú mne nepríjemné; nechcem ani zmeniť správanie dieťaťa, alebo zabrániť, aby mu po líkach stekali kvapky vody. Moja pohnútky je iná – nedokázateľná, neodvoditeľná, ale *ľudská*.

Nematerializmus vďačí za svoj pôvod Descartovej téze – ktorý, prirodzene, nebol nematerialistom –, že musíme vychádzať z nespochybniteľného základu, akým je vedenie o našej vlastnej existencii. Nematerializmus dosiahol svoj vrchol koncom storočia s Ernstom Machom, dnes však stratil svoj najväčší vplyv. Už nie je moderný.

Behaviorizmus – popieranie existencie vedomia, ducha – je dnes veľmi moderný. Hoci vychvaľuje pozorovanie, nielenže otvorene popiera ľudské skúsenosti, ale zo svojich teórií chce aj odvodiť desivú etickú teóriu: teóriu kondicionovania, *conditioned reflex*, ktorá *celé* správanie vysvetľuje pozitívnou alebo negatívnou drezúrou.¹⁰ Nevšíma si, že z ľudskej povahy sa v skutočnosti nedá odvodiť etická teória. (Jacques Monod právom vyzdvihol tento bod; pozri aj moju knihu *Otvorená spoločnosť...*¹¹) Treba dúfať, že jedného dňa stratí svoj vplyv táto móda založená na nekritickom preberaní teórie poznania všedného rozumu, ktorej neudržateľnosť som sa pokúsil ukázať.¹²

X

Podľa môjho pohľadu na filozofiu, nemala sa nikdy – a ani sa nedá – oddeliť od jednotlivých vied. Napokon z historického hľadiska celá západná veda pochádza z filozofickej špekulácie Grékov o kozme, o poriadku sveta. Spoločnými predkami všetkých vedcov a všetkých fi-

lozofov sú Homér, Hesiod a predsokratici. Ich ústrednou témou bolo preskúmanie štruktúry univerza a nášho miesta v ňom; z tejto témy vzišiel problém poznania univerza (problém, ktorý podľa môjho názoru zostane rozhodujúcim problémom každej filozofie). A charakteristickou črtou filozofického skúmania zostane kritická analýza vied, ich objavov a metód aj po tom, čo sa jednotlivé vedy oddelili od filozofie.

V mojich očiach sú Newtonove „matematické princípy filozofie prírody“ najväčšou intelektuálnou udalosťou, najväčšou intelektuálnou revolúciou v celých duchovných dejinách ľudstva. Predstavujú splnenie výše dvetisícročného sna a demonštrujú zrelosť vedy a jej odluky od filozofie. Ale Newton zostal filozofom tak, ako všetci veľkí vedci; zostal kritickým mysliteľom, hľadačom a skeptickým vo vzťahu k vlastným teóriám. Napríklad v liste Bentleymu z 25. februára 1693 písal o svojej gravitačnej teórii, ktorá je predsa teóriou diaľkového pôsobenia (v ďalšom texte zdôraznené miesta som vyzdvihol ja).

„Že by tiaž bola inherentnou, esenciálnou a podstatnou vlastnosťou hmoty, *takže by jedno teleso mohlo pôsobiť na iné teleso do diaľky (priamo)*... sa mi zdá takou veľkou absurditou, až sa mi veriť nechce, že človek, čo len do istej miery kompetentný vo filozofických záležitostiach, by vôbec mohol prísť na takúto myšlienku.“

Newtona jeho vlastná teória gravitácie dovedla k skepticizmu a takisto aj k mysticismu. Argumentoval, že ak materiálne veci môžu v oblastiach priestoru, ktoré sú od seba veľmi vzdialené, pôsobiť na seba navzájom okamžite a bezprostredne, dá sa to vysvetliť len všadeprítomnosťou jednej a tej istej nehmotnej bytosti vo všetkých častiach priestoru – všadeprítomnosťou Boha. Pokus vyriešiť problém diaľkového pôsobenia dovedol Newtona k mystickej teórii, podľa ktorej je priestor senzóriom Boha – k teórii, v ktorej zašiel ponad oblasť vedy a spojil kritickú a špekulatívnu fyziku a filozofiu so špekulatívnou teológiou. Vieme, že Einstein nezriedka sledoval podobné myšlienky.

XI

Pripúšťam, že vo filozofii existujú niektoré veľmi subtílné a zároveň mimoriadne dôležité problémy, ktorých prirodzené a jediné miesto je v akademickej filozofii, napríklad problémy matematickej logiky a všeobecnejšie vyjadrené, problémy filozofie matematiky. Nesmierne

na mňa zapôsobili úžasné pokroky, aké sa v našom storočí v týchto oblastiach dosiahli.

Pokiaľ však ide o akademickú filozofiu všeobecne, znepokojuje ma vplyv tých, ktorých Berkeley nazval „minucióznymi filozofmi“ (the minute philosophers). Isteže, kritický postoj tvorí najnútornejšie jadro filozofie. Mali by sme sa však chrániť pred hnidopištvom.

Minuciózna, malicherná kritika malicherných záležitostí bez chápania veľkých problémov kozmológie, ľudského poznania, etiky a politickej filozofie a bez vážneho, oddaného úsilia vyriešiť ich, mi pripadá fatálna. Vyzerá to takmer tak akoby každý vytlačený odsek, ktorý sa s istým úsilím dá zle pochopiť alebo dezinterpretovať, oprávňuje na napísanie ďalšej kriticko-filozofickej state. Scholastiky v najhoršom zmysle tohto slova je až nadmieru veľa. Veľké idey sa chvatne pochovávajú pod záplavou slov. Zdá sa aj, že vydavatelja mnohých časopisov pokladajú istú aroganciu a neokrôchanosť – kedysi zriedkavosť vo filozofickej literatúre – za príznak odvážnosti myslenia a originality.

Myslím, že povinnosťou každého intelektuála je uvedomiť si svoje privilegované postavenie. Jeho povinnosťou je písať jednoducho, jasne a čo možno najcivilizovanejším spôsobom; nesmie zabúdať ani na problémy, ktoré doliehajú na ľudstvo a ktoré si vyžadujú nové odvážne, trezlivé premýšľanie a na pamäti musí mať aj sokratovskú skromnosť – poznanie človeka, ktorý vie, ako málo vie. V protiklade k minucióznym filozofom s ich malichernými problémami vidím hlavnú úlohu filozofie v kritickom premýšľaní o univerze a o našom mieste v ňom, ako aj o nebezpečnej moci nášho poznania a našej schopnosti pre dobro a pre zlo.

XII

Chcel by som skončiť kúskom rozhodne neakademickej filozofie.

Jednému z astronautov, ktorý bol medzi prvými, čo pristáli na Mesiaci, sa pripisuje jednoduchá a múdra poznámka vyslovená údajne po jeho návrate na Zem (citujem spamäti): „Vo svojom živote som videl aj iné planéty, ale Zem je predsa len najlepšia.“ Myslím, že to nie je len múdrosť, ale filozofická múdrosť. Nevieme, ako to vysvetliť a či sa to vôbec dá vysvetliť, že žijeme na tejto nádhornej malej planéte, alebo prečo existuje čosi ako život, ktorým naša planéta tak krásnela. Ale

sme tu a máme naozaj dôvod byť kvôli tomu udivení a vďační. Veď je to zázrak. Podľa všetkého, čo je veda schopná nám povedať, je univerzum takmer prázdne; je veľa prázdneho priestoru a málo hmoty; a tam, kde hmota existuje, je takmer všade v chaotických turbulenciách a neobývateľná. Možno je veľa iných planét, na ktorých existuje život. Ak si však v univerze vyberieme ľubovoľne nejaké miesto, tak pravdepodobnosť (vyrátaná na základe našej súčasnej kozmológie), že by sme na onom mieste našli telo, ktoré je nositeľom života, sa rovná nule. Z tohto hľadiska má život rozhodne hodnotu niečoho veľmi zriedkavého: je drahocenný. Máme sklon na to zabúdať a nevelmi si vážiť život; azda z bezmyšlienkovitosti; alebo azda preto, lebo naša krásna zem je trochu preplnená.

Všetci ľudia sú filozofi, lebo voči životu a smrti zaujímajú také či onaké stanovisko či postoj. Sú takí, ktorí život pokladajú za bezcenný, lebo má koniec. Ignorujú protichodný argument, ktorý takisto možno obhájiť: nebyť konca, život by nemal hodnotu. Ignorujú, že šťastí stále prítomné nebezpečenstvo prísť o život nám pomáha pochopiť hodnotu života.

¹ Tento titul je ukradnutý. Pochádza z poznámky, ktorú Beethoven napísal na rukopis jedného sláčikového kvarteta: „Štvrté kvarteto, z najnovších prác, pre dvoje huslí, čelo a violončelo, pokradnuté z kadečoho, z toho a onoho.“

² Uverejnené in: *Theorie und Politik aus kritisch-rationaler Sicht*, vyd. Georg Lührs, Thilo Sarrazin, Fritljof Spreer a Manfred Tietzel, Berlin-Bonn 1978. Preložené z angličtiny (*How I See Philosophy*).

³ Túto myšlienku možno zreteľne vyčítať z Waismannových poznámok, ako napríklad: „Filozof je naozaj človek, ktorý cíti trhliny vo výstavbe našich pojmov tam, kde iní vidia pred sebou len vychodenú cestičku každodennosti.“ Tamtiež, s. 448.

⁴ David Hume, *A Treatise on Human Nature*, 1739-1740, vyd. L. A. Selby - Bigge, Clarendon Press, Oxford 1888, kniha II, časť III, oddiel III, s. 415.

⁵ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, kniha V, Proposition III, slov. vyd. Pravda, Bratislava 1986.

⁶ Viedenský krúžok bol Schlickovým súkromným seminárom a Schlick jeho členov pozýval osobne. (Citované slová sú z oboch záverečných paragrafov s. 10 a nasl. z *Die Wende der Philosophie* od Moritza Schlicka, *Erkenntnis* 1, s. 4-11.)

⁷ Pozri aj môj článok „The Myth of the Framework“, in: *The Abdication of Philosophy, Essays in Honour of Paul Arthur Schilpp* (vyd. E. Freeman), Open Court, LaSalle, Ill. 1976.

⁸ Jacques Monod, *Le hasard et la nécessité*, Editions du Seuil, Paris 1970; *Zufall und Notwendigkeit*, Piper, München 1971.

⁹ Pozri napr. K. R. Popper, *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach*, Clarendon Press, Oxford 1972; 1983 (najmä kap. 2); *Objektive Erkenntnis*, Hoffmann und Campe, Hamburg 1973; 1984 (kap. 2).

¹⁰ Sen o všemohúcnosti behavioristického reflexológa možno nájsť v práci *Behaviorism od J. B. Watsona* a aj v prácach B. F. Skinnera (napr. *Walden Two*, Macmillan, New York 1948 alebo *Beyond Freedom and Dignity*, Alfred Knopf, New York 1971). Citujem z Watsona: „Dajte mi zo desať zdravých detí... a ja sa zaručujem, že z nich vyberiem ľubovoľné, a tak ho vychovám, že z neho bude hociaký odborník - lekár, právnik, umelec... [alebo] zlodej.“ Všetko teda závisí od morálky všemohúceho behavioristického reflexológa. (Ale podľa tvrdenia reflexológa nie je táto morálka nič iné ako produkt pozitívne alebo negatívne podmienených podnetov.)

¹¹ K. R. Popper, *Otvorená spoločnosť a její nepřítel*, I. a II., edice OIKUMENÉ, Praha 1994.

¹² Pozri poznámku na str. 171 in: *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach*, kap. 2.